

ДЕЈАНА ОЦИЋ

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА КАО НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС

Тема националне енциклопедистике код Срба намеће код других народа излишно питање којој нацији она припада и колико су до пре извесног времена енциклопедије биле српске а колико – југословенске. Сложеност тог питања отежава и сагледавање значаја српске енциклопедистике као националног интереса.

Насупрот томе, хрватска интелектуална и политичка елита у погледу енциклопедистике никад није имала проблем одређења и унапређења свог националног интереса. Управо под маском равноправности и „братства и јединства народа и народности” (користећи југословенске – пре свега српске – материјалне и финансијске, али и информационе ресурсе, преко *Југославенског* лексикографског завода), они су стрпљиво и доследно спроводили своју националну енциклопедистичку политику.

Да ли се за такво стање ствари српским интелектуалцима могу упутити замерке? И могу и не могу...

Тадашња конфигурација политичке моћи нашла је свој израз у „примереној” државној (енциклопедистичкој) политици: Неки од српских интелектуалаца (као део владајуће политичке класе) верно су служили тој моћи и спроводили „зацртану” политику, док су други задржали критичку дистанцу и чак бурно, али без резултата, реаговали.

Када је реч о последњих неколико деценија, међутим, може се сматрати да је на већини српских интелектуалаца терет одговорности због настанка *мита о елићности хрватске енциклопедистике*, пре свега, зато што је тај мит прикривени изговор за не-чињење.

С друге стране, ко год је у међувремену на пољу српске енциклопедистике (с финансијском подршком или без ње) покушавао да делује, утирао је даљи пут овој, код Срба занемареној, области културе, као што је доприносио и рушењу тог новокомпонованог мита о српској енциклопедистичкој инфериорности.

Да такви покушаји и њихове реализације не би остали на спорадичном¹ деловању и да би се започео систематски, континуиран и научно утемељен рад на српској енциклопедистици, неопходно је да се напише, размотри и сумира све што је на овом пољу претходно урађено или макар тек као пројект започето. То није нимало једноставно јер је и литература на тему енциклопедистике деценијама била искључиво југословенска, а потом само хрватска. Осим малобројних чланака (којима је енциклопедистика углавном повод за разматрање неке друге теме), значајна „домаћа” литература којом се тренутно располаже су архивски документи, прикази појединих енциклопедијских издања, предговори енциклопедијама или новински текстови у којима су дате кратке хронологије енциклопедијских пројеката или су вођене полемике на ову тему.

Из инвентара претходно урађеног, као предуслова за систематизацију, никако не треба изоставити *компаративан преглед* који би допринео разграничењу српске од југословенске, односно хрватске енциклопедистике.² Само тако се може припремити терен за неопходно *редефинисање српске енциклопедистике*.

ОСВРТ НА ПРОШЛОСТ

Године 1863. Димитрије Матић у оквиру Друштва српске словесности предлаже израду *Енциклопедије наука*.³ То лекси-

¹ Јер, иако је пројект српске националне енциклопедије сада и државно установљен, реч је о томе да се развије и *свесћ* о значају националне енциклопедистике.

² Овде је реч о тзв. савременој енциклопедистици (која у свету започиње у 18. веку, Дидроовом *Енциклопедијом*, а код нас се прве идеје и покушаји јављају у 19. веку), што је потребно нагласити, јер се Хрвати (баштинећи много тога – на пример, дубровачке радове – што је урађено на простору „хрватских крајева”) често позивају на своју енциклопедистичку традицију за коју сматрају да траје пет векова („цјелокупне хрватске енциклопедике каква је настајала и развијала се на завичајном културном простору од 15. до 20. стољећа”), „Премда се у Хрвата енциклопедичност у пуном смислу те речи јавља тек у 19. стољећу” (Игор Гостл, *Од глагољских луцидарија до „Хрватске енциклопедије”*, Радови Лексикографског завода „Мирослав Крлежа” (даље: Радови ЛЗМК), књ. 4, Загреб 1995, 81).

³ „С тога је оно на предлог свога потпредседника г. Д. Матића предузело изграђивати Енциклопедију наука. У том важном и општекорисном делу примили су живо учешће најврснији чланови друштва, а такође и други књижевници

кографско дело, замишљено као енциклопедија *ойциѣг̃ ѿиѣа*, није стигло да угледа светлост дана. Тај, можда први предлог ове врсте код нас, односио се на опште знање намењено *српским чѣѣаоцима*.⁴

Један од чланова Друштва који је у оквиру Енциклопедије наука био задужен за област философије права, Стојан Бошковић, на седници Српског ученог друштва 2. марта 1871. године изнео је „предлог о томе, да Српско учено друштво ступи у сvezу с ученим друштвима српско-хрватским, словенским и бугарским ради тога, да се изда азбучни речник о свима наукама на језику српско-хрватском (ћирилицом и латиницом) и бугарском”.⁵ Као главни разлог да се објави овај „општи речник знања и наука, за српско-хрватски, словенски и бугарски народ” Бошковић наводи „потребу и корист општега научног речника за образовање и књижевно зближење наших јужнословенских племена”.⁶ Бошковићев предлог је примљен једино у Друштву и изван њега није имао одзива. Дакле, међу Србима се већ увиђао значај стварања енциклопедије, али и жеља да овом врстом рада допринесу и јужнословенском уједињењу, међутим, од Југославенске академије знаности и умјетности из Загреба стигао је одговор „...да томе послу, дакле, спрам стања, спреме, пречих потреба и снаге књижевности наше, време није”.⁷

Тек неколико година касније, под уредништвом Словака Ивана Зоха започиње се и донекле реализује рад на такозваној хрватској енциклопедији. Године 1887. у Осјеку излази први (уз коуредничку помоћ Јосипа Менцена) а потом 1890. и други том *Хрватске енциклопедије*.⁸ Ова енциклопедија *ойциѣг̃ ѿиѣа* – „при-

---

српски.” (*Гласник Српског ученог друштва*, даље: *Гласник СУД*, књ. XXVII, 1870, 386–387). У тренутку када Матић износи овај предлог реч је о Друштву српске словесности, а године када се ово наводи у *Гласнику* друштво је већ преименовано у Српско учено друштво.

⁴ „А друштво жели да потпуно одговори захтевању српске публике и да јој представи сувремено стање наука у целини.” (*Гласник СУД*, књ. XXVII, 1870, 386–387)

⁵ *Гласник СУД*, књ. XXX, Београд 1871, V.

⁶ *Гласник СУД*, књ. XXXIII, Београд 1872, 277–278.

⁷ *Гласник СУД*, књ. XXXII, Београд 1871, XI.

⁸ Прво издање је штампано „тиском Драгутина Лаубнера”. Репринт издање под називом *Прва хрватска енциклопедија* објављено је 1996. године у издању Градске тискаре Осјејек. Предвиђено је 5 томова на којима је радило 30-ак аутора (како Игор Гостл тврди у тексту *Од глагољских луцидарија до „Хрватске енциклопедије”*, у Радовима ЛЗМК, књ. 4, Загреб 1995, 116. и 117), односно 6 томова и 40-ак аутора (како исти аутор пише на другом месту, у тексту *Зох-Менцинова „Хрватска енциклопедија”, првијенац хрватске ойће енциклопедије*, предговор репринт издању ове енциклопедије, објављен и у Радовима ЛЗМК, књига 6, Загреб 1997, 34).

ручни рјечник свеобћега знања” – с националним називом, чији је покретач *сѝранац*, као посебна одредница, обрађена је и у тридесетак година касније објављеној Станојевићевој *Народној енциклопедији срѝско-хрвајско-словеначкој*, где аутор одреднице, књижевник Вељко Петровић, уз основне податке, пише и: „Садржина не одговара потпуно наслову дела, јер је то општи лексикон, с особитим обзиром на домаће ствари и имена.”⁹

Сарадник Брокхаусовог *Конверзацијског лексикона*, научник и црногорски министар правде, Валтазар Богишић, покушавао је да подстакне израду *Југословенске енциклопедије* и „требало је при ЈАЗУ основати закладу за издавање јужнословенске енциклопедије”.¹⁰ Планирано је да се пројект заврши за седам година, али је смрт предлагача окончала сваки даљи рад на овој енциклопедији.

На иницијативу Југославенске академије знаности и умјетности из Загреба, ова институција заједно са Српском краљевском академијом 1909. године покреће рад на *Југословенском енциклопедичком речнику*.¹¹ Током седнице 1. октобра 1912. године, председник Српске краљевске академије Стојан Новаковић примио је вест да је у Србији проглашена општа мобилизација, следе балкански ратови, а потом и Велики рат, чиме је онемогућен наставак рада на овом пројекту.¹² Југославенска академија знаности и умјетности је потом донела одлуку да се овај пројект настави искључиво као рад на *Хрвајском биографском рјечнику*, који такође није реализован.

Касније, почетком 1917. године српски интелектуалци (међу њима и Павле Поповић – који је, заједно са Скерлићем, за претходно наведену енциклопедију израдио „алфabetар по струци историје српске књижевности”¹³ – Богдан Поповић и Тихомир Р. Ђорђевић) у Лондону, на иницијативу тадашњег посланика Јована М. Јовановића Пижона,¹⁴ покренули су писање *Југословенске енциклопедије*. Писање још једне, слично замишљене, *Југословенске енциклопедије*, нешто касније покрећу опет *срѝски*

⁹ *Народна енциклопедија срѝско-хрвајско-словеначка*, IV том, С–Ш, 843.

¹⁰ Игор Гостл, *Од глагољских луцидарија до „Хрвајске енциклопедије”*, Радови ЛЗМК, књ. 4, Загреб 1995, 117.

¹¹ *Годишњак СКА*, број XXIII, 1909, 117.

¹² Релативно континуирани рад на овом енциклопедијском речнику могуће је пратити у *Годишњаку СКА* до 1913, да би се, након прекида, у краткој пртици 1921. године навела и могућност обнављања рада на овом пројекту.

¹³ Павле Поповић, *Народна енциклопедија срѝско-хрвајско-словеначка*, Сабрана дела, том 10, Београд 2002, 312.

¹⁴ Љубинка Трговчевић, *Покуцај писања југословенске енциклопедије током првог свейског рата*, „Историјски часопис”, XXIX–XXX, Београд 1982, 513.

интелектуалци (међу њима Александар Белић и Станоје Станојевић) и у Паризу.

Дакле, за време Првог светског рата две српске редакције у два европска града раде на две југословенске енциклопедије. Главна замисао је била пропаганда југословенства, али ниједна редакција овај посао није успела да финализује.

После рата, најпознатији српски енциклопедиста Станоје Станојевић (који је, дакле, већ био учесник у раду на пројектима и *Југословенског енциклопедичког речника* и париске *Југословенске енциклопедије*) с ентузијазмом је започео обиман енциклопедијски посао 1924. године на *Народној енциклопедији српско-хрватско-словеначкој*¹⁵ и успешно га привео крају 1929. године, када излази и последњи њен том. Ову четвортомну енциклопедију, штампану равноправно на ћирилици и латиници (уз ијекавски изговор и превод појединих речи,¹⁶ што се нигде у литератури не наводи) објављује Библиографски завод д. д. у Загребу, а као први сасвим реализован пројект, на коме је радило више од сто педесет аутора, може се сматрати пионирским енциклопедијским послом на просторима бивше Југославије.

Мање је познато да је у Београду 1933. године у издању „Илустрованог Листа Недеље” на ћирилици објављен црно-бели *Илустровани лексикон*, „први, популарни, ручни лексикон на нашем језику”,¹⁷ који заједно са Додатком обухвата 479 страна.

Тек три године касније, у Загребу је објављен далеко познатији *Лексикон Минерва*,¹⁸ латиницом, на 1584 ступца,¹⁹ као „практични приручник за модерног човјека”, већином црно-бели, уз прилоге у боји. Нетачна је, дакле, констатација која се налази у

---

¹⁵ Ова енциклопедија је излазила прво у тзв. свескама (Павле Поповић, на пример, даје приказ *Народне енциклопедије* „за књигу I, св. 1–8, А–3, стр. 853, 1926”). То је било у складу с добрим обичајем и принципом поступности („корак по корак”) тога времена (прва половина двадесетог века), мада је, по свему судећи, далеко раније у том облику излазио и *Политички речник* Владимира Јовановића. На тај начин су се објављивале, на пример, и *Медицинска енциклопедија* и *Свезнање*.

¹⁶ На пример, „табак” у одредници Вељка Петровића о *Хрватској енциклопедији* у латиничном издању преведен је у „арак”.

¹⁷ Тако се наводи у краткој напомени уз Додатак, који је штампан након интервенција читалаца, по излажењу овог лексикона такође у свескама. Осим тога, да је на подручју тадашње Југославије објављен неки лексикон пре овога за сада још није пронађено.

¹⁸ Објавила га је Минерва накнадна књижара, Загреб. На самом почетку лексикона наведени су број појмова, географских карата, слика у тексту, табела; списак сарадника, кратка напомена, предговор уредника, попис табела, географских карата и прегледа, упутства за употребу и списак најчешћих скраћеница.

¹⁹ Уместо страна, бројеви означавају ступце, а пошто на свакој страни има два ступца, тиме је број двоструко већи.

Енциклопедији Југославије да је то „први лексикон код Јужних Славена”.²⁰

У Београду 1937. године у оквиру „Народног дела” излази и једнотомно *Свезнање*, опет енциклопедија *ошћийеџ ишйиа*, под уредништвом Петра М. Петровића, директора ове издавачке куће. Ово дело је штампано у „Типографији” д. д. у Загребу. Аутор одреднице *Енциклопедије код Јужних Славена* у *Енциклопедији Југославије* сматрао је важним да наведе: „Број сурадника Хрвата и Словенаца је минималан.”

У јесен следеће, 1938. године, Мате Ујевић у Хрватској започиње рад на *Хрвајској енциклопедији* (с паралелним називом *Encyclopaedia Croatica*),²¹ која ће бити штампана у истој штампарији²² као и *Свезнање*. У периоду од 1941. до 1945. године изашло је пет од предвиђених 12 томова. Први том, дакле, излази још у време Краљевине Југославије,²³ односно Бановине Хрватске, пред сам почетак рата, а следећи и наредна три тома за време Независне Државе Хрватске, чиме се овај период Другог светског рата и усташке државе за Хрвате показао као плодан енциклопедистички период.²⁴

Дакле, пре настанка идеје југословенства Срби се окупљају око енциклопедије општег типа, али конципирају и стварају југословенске енциклопедије пре и за време успостављања Југославије, сматрајући енциклопедије значајним за темеље јужнословенског уједињења. Приближно у исто време, за разлику од Срба,

---

²⁰ *Енциклопедије код Јужних Славена*, одредница у *Енциклопедији Југославије*, 240.

²¹ Издавач је био Хрватски издавачки библиографски завод, како се називао од 1941. године, до када му је име гласило Конзорциј Хрватске енциклопедије (овај назив стоји само на првом тому ове енциклопедије).

²² „Типографија” д. д. Загреб 1941 (радила је, како је насловљено, „Тисак–Бакротисак–Офсет”).

²³ У фебруару 1941. године.

²⁴ Хрвати, посебно за време Југославије, то негирају: „Хрватска енциклопедија, уколико није била игнорирана, била је махом негативно валоризирана из разлога што је настала у ратној државној творевини. Брза динамика израде првих четирију књига ... свједочи, међутим, да је грађа за ХЕ припремана и припремљена у предратно доба, па јој је печат усташтва неправедно приписиван, а последица је послератне комунистичке валоризације, према којој се чак и оно грађанско вредновало као усташко.” (И. Гостл, *Од злагољских луцидарија до Хрвајске енциклопедије*, Радови ЛЗМК, књ. 4, Загреб 1995, 122). Ипак се могу наћи и другачије изјаве: „Интервју Мате Ујевића дневнику *Хрвајски народ*: ’Оснутком Независне Државе Хрватске започиње ново раздобље за рад Хрватске Енциклопедије. Ово крупно културно дјело, које је започето у тежким приликама, тек сада добива пуне могућности највећег замаха.’” (Никица Михаљевић, *Хрвајска енциклопедика*, Загреб 2008, 50). Ретко се наводи тачно време објављивања, нпр. у *Енциклопедији Југославије* стоји: „концем 1938. покренута у Загребу”.

Хрвати током постојања заједничке државе започињу рад на енциклопедији коју називају хрватском и под националном подразумевају *хрвајтску*, чак и када је она сасвим *ојцишег тшиша*. Или, поједностављено речено, Срби од националног праве заједничко, а Хрвати од заједничког – своје.

„ЈУГОСЛАВИКА” КАО РАВНОПРАВНОСТ НЕРАВНОПРАВНИХ

Врло брзо по завршетку Другог светског рата започиње рад на *Енциклопедији Југославије*, чији су идејни пројект Хрвати вешто наводили као главни разлог оснивања Лексикографског завода ФНРЈ.²⁵ Његовим оснивањем 1950. године, он делује као „југословенски” до распада Југославије, чиме се и овај, комунистички период, показао такође златним добом хрватске енциклопедистике. Што је још важније, током четири деценије други народи Југославије сложено су Хрватима градили националну енциклопедистику.

Комплетна енциклопедија од осам томова објављена је у периоду између 1955. и 1971. године. Ово, прво издање *Енциклопедије Југославије* било је штампано на латиници, и одреднице су, подразумева се, у складу с тим, биле изложене абecedним редоследом.

Тек се при другом издању ове „националне” енциклопедије планирало да она буде штампана и на ћирилици. За ово издање је било предвиђено да, осим опет на хрватској латиници, буде објављено и на српској ћирилици, али исто тако и на језицима осталих „народа и народности” – равноправно!²⁶

Полазило се од латиничног издања. Оно је било основ за остале „равноправне” енциклопедије. Ћирилично издање је, ипак, више било превод (али без измене наречја и терминологије, за разлику од Станојевићеве енциклопедије) овог *основног* издања, док је, на пример, другачије важило у случају издања на албанском језику, за које кажу да „...језично-садржајна и библиографска структура има специфичне димензије и у том погледу

---

²⁵ „Да би се Завод основао, да би се лексикографски рад обновио у Загребу, у Хрватској, требало је наћи ваљан и новој власти, комунистичкој и југословенској, прихватљив разлог. Нашао се у Енциклопедији Југославије” (Трпимир Мацан, *Пољед у 50 година рада Лексикографског завода*, Радови ЛЗМК, књ. 10, Загреб 2001, 14).

²⁶ „Централна редакција обезбедиће да све варијанте у латиничном и ћирилично издању буду што равноправније заступљене”, наводи се у члану 2. Друштвеног договора.

потпуно је ново издање у односу на основно латинично издање ЕЈ...”,²⁷ што је сасвим одговарало члану 3. Друштвеног договора, законског списка који је донет 23. јануара 1980. године у Загребу, а на коме се и заснивао пројект: „Сва издања ... равноправна су, а текстови идентични, при чему се уважавају оправдане разлике због специфичности језика и писама појединих издања.”

Колико је нешто равноправно одлучивале су неравноправно расподељене редакције: републичке, покрајинске и посебне, али искључиво и само уз одобрење Централне (хрватске) редакције.

Друго издање је излазило од 1980. до 1990. године, до распада Југославије, и до тада је на хрватској латиници изашло шест од планираних дванаест томова. У времену од 1983. до 1985. године на српској ћирилици изашло је само два тома, колико и на македонском и на албанском језику. На мађарском је изашао свега један том, а на словеначком четири.

Ток рада на овом изузетно скупом²⁸ пројекту одражавао је и процес распада саме Југославије. У покушају остварења тзв. равноправности (сматрало се да су у претходном издању „неке наше земље биле недовољно приказане”,²⁹ притом се никако није мислило на српске земље) нужно су испливала спорна питања. Тако је дошло и до полемика међу редакцијама. Спорни су, између осталог, били текстови „Албанци” и „албанско-југословенски односи”, као и назив језика, критеријуми за одређивање припадности књижевника, али и начин на који је требало да буду обрађене аутономне покрајине...³⁰ У ствари, спорно је било све оно што је било спорно и у конструкцији саме Југославије.

---

²⁷ Пајазит Нуши, *Значење издања ЕЈ на албанском језику за развој енциклопедијске у Албанаца*, Радови ЛЗМК, Загреб 1991, 205.

²⁸ На једној од седница 1985. године изнесено је „да се пројекат од шест паралелних издања ЕЈ суочио са озбиљним тешкоћама материјалне природе” и с великим раскораком „између енормно нараслих трошкова производње и планираних извора прихода за овај посао”, што је посебно било шокантно с обзиром на то да већина учесника овог пројекта „такорећи до јуче, није била убеђена да је пројекат ЕЈ економски стабилан, јер је његова финансијска конструкција постављена тако да су извори прихода трајно обезбеђени”, Милош Мишовић, „Наличе великог пројекта”, *НИН*, 26. мај 1985, 38–39. У истом тексту аутор на основу извештаја Југословенског лексикографског завода даје табелу најважнијих трошкова и напомиње: „У овом прегледу није тешко уочити да далеко највећи издатак у изради Југославије представљају лични доходи запослених у Заводу и појединим редакцијама. Из извештаја се не види колико људи из Завода ради на пословима Југославије и на који начин се обрачунавају доприноси који се плаћају по том основу.”

²⁹ И то је био „један од важних разлога за покретање рада на другом (или новом!) издању”; Алојз Бенац, главни уредник редакције *Енциклопедије Југославије* за Босну и Херцеговину у полемици с Богом Графенауером и Милорадом Екмечићем, у часопису *НИН*, 24. август 1986, 24–25.

³⁰ Осим Милоша Мишовића о овом проблему писао је и Сава Даутовић,

Паралелно с првим издањем *Енциклопедије Југославије*, загребачки Лексикографски завод објављује и *Енциклопедију Лексикографског завода* (не: Енциклопедију Југославенског лексикографског завода) у седам томова (прво издање 1955–1964, друго издање 1966–1969). С временом се та енциклопедија преобразила у *Оићу енциклопедију Југославенског лексикографског завода*³¹ (1977–1988), која ће бити главна грађа за рад на савременој хрватској енциклопедији,³² што је одличан показатељ чињенице да су се у хрватском заводу чували *заједнички* ресурси а *национално* „југословенско” постепено претакало у *оиће* – као пажљива припрема за касније преименовање у *хрвајско*. Ресурси, односно базе података југословенске енциклопедије веома су добро искоришћени зарад значајног развоја хрватске енциклопедистике, што треба да буде и подсетник за то колики је допринос Срба југословенској, дакле и хрватској енциклопедистици.

А да је управо национална енциклопедистика значајна за културну политику говори и то што су у доба *Југославије* и *Оиће енциклопедије* домови без енциклопедија били као данас домови без рачунара и интернета. И тада су управо латиничне енциклопедије и у Србији биле драгоцено средство за стицање ширег образовања, као једини избор,³³ јер су само оне биле у понуди и хрватској и српској младежи.

У том смислу, празнину у српској енциклопедистици донекле је испунила, још за време излагања првог издања најпознатије енциклопедије с ових простора, *Мала енциклопедија Просвешта*, издавачке куће „Просвета”, чије се прво издање појавило 1959. године а затим су уследила издања 1968, 1978. и 1986. године. Иако енциклопедија *оицићег тишиа*, и далеко мањег обима, она је ипак била извесна алтернатива, ако ништа друго, оно у погледу ћириличног писма и азбучног редоследа, *Енциклопедији Југославије*. Међутим, иако општа, *Просвештина енциклопедија* је задржала

који је чланке објединио у књизи *Крлежа, Албанци и Срби*, Београд 2000.

³¹ „У тзв. *Оићој енциклопедији* (или пуним називом *Енциклопедији Лексикографског завода Федеративне Народне Републике Југославије*)” (Велимир Висковић, *Крлежини ауторски њролови у енциклопедијама*, Радови ЛЗМК, књ. 5, Загреб 1996, 108).

³² „Почетак рада на ХЕ од 1992. године и даље има наглашени континуитет с радом на ЕЈ и ЈЛЗ-а. Велик дио прилога у првој књизи заснива се на ЕЈ и другим издањима ЈЛЗ-а, уз одређене допуне и исправке. Стога нема никакве основе за политичку дисквалификацију ЕЈ нити за њено прешућивање” (Ј. Сиротковић, *Знаност и политишка у Енциклопедији Југославије*, Радови ЛЗМК, књ. 10, Загреб 2001, 47).

³³ На пример, за израду реферата на одређену тему, средњошколац у Србији седамдесетих или осамдесетих година прошлог века био је упућен на енциклопедије Лексикографског завода у Загребу.

југословенски концепт („У Малој енциклопедији Просветиа је тражена што адекватнија сразмера између југословенског и осталог материјала, тако да она представља истовремено југословенску и општу енциклопедију“) што се види и из предговора трећем издању где се за ауторе наводи да су „обезбеђивали у оба издања успешну примену свих ових критеријума у духу нашег, југословенског прилаза појавама“.

* * *

Што се тиче осталих учесника (који нису били „власници“ Завода) у изради ЕЈ, своју националну енциклопедију први су успели да реализују Словенци. *Енциклопедија Словеније* је почела да излази још за време заједничке државе, 1987. године и за петнаест година, до 2002. излазила је у 16 томова у саиздаваштву Младинске књиге и Словенске академије наука и уметности.³⁴

У институционализовању националног енциклопедијског пројекта, после Хрвата и Словенаца, Црногорци су најдаље дошли. Идеја о енциклопедији Црне Горе и лексикографском заводу јавила се 1969. године. Десет година касније иницирано је његово оснивање. Године 1980. донет је Закон, а 1982. године Лексикографски завод је почео с радом који је трајао све до 1991. када је Законом заустављена активност овог завода.

Македонску националну енциклопедију објавила је Македонска академија наука и уметности 2009. године. По изласку из штампе, избиле су контроверзе око неких њених чланака. Македонски Албанци су били незадовољни што их у Македонској енциклопедији називају „Шиптарима“. Енциклопедија је због тога повучена из продаје.

У Србији се радило нејединствено – сакупљала се грађа за *Енциклопедију Војводине*, а у оквиру АП Косово и Метохија Албанци су профитирали већ самим започињањем објављивања другог издања *Енциклопедије Југославије*, јер је у Југославији, а не у Албанији, излазила једина енциклопедија на албанском језику.³⁵ Српска национална енциклопедија је тематски осмишљена

³⁴ У оригиналу: „Slovenska akademija znanosti in umetnosti“.

³⁵ „Издање ЕЈ на албанском језику има посебно мјесто у историји развика знаности и знанствене мисли у Албанаца. Прва књига ЕЈ на албанском језику је уопће прва књига енциклопедије... Она има одређене особитости... Те главне особитости издање сигурно чине највећим културним и знанственим потхватом последње четврти овог стољећа у албанске народности а, можда, и међу Албанцима уопће.“ (Пајазит Нуши, *Значење издања ЕЈ на албанском језику за развипаак енциклопедистике у Албанаца*, Радови ЛЗМК, књ. 1, Загреб 1991, 205)

и покренута деведесетих година прошлог века, а тада је у већој мери урађен и азбучник. Ипак, све до 2005. године овај пројекат није законски усвојен.

РАЗЛИЧИТО СХВАТАЊЕ „НАЦИОНАЛНОГ”

И деценијама пре *Југославике*, у предговору општој енциклопедији *Свезнање*, главни и одговорни уредник Петар М. Петровић пише: „Велико претапање вредности из прошлости у нове вредности садашњости и будућности, стварање југословенског гледања на свет као основе за васпитање целог народа, основе будуће велике југословенске цивилизације, морало је да буде главни задатак једне оригиналне наше енциклопедије.” Такође, уредник бележи и следеће: „Југославија је јединствен организам и она *мора имати један интелекати* и једну душу. *Да се формира један интелекат служиће васпитање* на темељу искустава које излаже народна историја, а да се удахне *једна душа служиће једноизворна идеологија југословенска*.”

За разлику од Петровића, Мате Ујевић неколико година после њега у предговору *Хрватској енциклопедији* пише: „*Хрватска Енциклопедија* ће ипак посебну пажњу посветити хрватском животу и свему ономе, што се тиче хрватскога народа.” Такође, наводи и да ће она „допринијети свој удио јачању духовне хармоније хрватскога народа и упућивању културнога рада на праве темеље, на исконски народни дух, те ће постати не само збирка знања о животу и свијету, него и средство за јачање наше културе и хрватске народне свијести”, као и то да ће „придонијети јачању хрватске културе и развијању народних интелектуалних, естетских и етичких способности”. Ипак, он чини и уступак: „опширније од других обрађени су и народи, који су нам близу или географски, или по расној сродности, или по утјецају у нашем културном развиту”.³⁶ Које народе подразумева под овим „блиским” прецизира у свом говору на радију: „Разумије се, да ће, наша енциклопедија објективно и свестрано приказати и Србе и Словенце. Да избјегнемо и најмању могућност пристраности, ми смо ангажирали српске и словенске стручњаке, да они прикажу Србе, односно Словенце. Увјерени смо, да смо овим поступком правилно оцијенили однос наше енциклопедије и према Србима и према Словенцима и да је то правилан пут у нашим међусобним односима. Хрватска Енциклопедија бит ће Хрватима културна легитимација

---

³⁶ Из предговора Мате Ујевића *Хрватској енциклопедији*, свезак I, Загреб 1941.

пред свијетом, а Србима и Словенцима доказ наше поштене сурадње.” Ову широкогрудост главни уредник условљава: „Из истих разлога очекујемо од Срба и Словенаца толико пажње, колико је њима посвећује Хрватска Енциклопедија.”³⁷

Главни и одговорни уредник *Хрвајске енциклопедије* захтева подршку свих Хрвата овом подухвату, а добија га и из тадашњег хрватског политичког врха, Влатка Мачека, бана Ивана Шубашића и загребачког надбискупа Алојзија Степинца, „зажеливши, да она буде одраз наше културе и то не само материјалне, него и етичке, не само градске, него и сеоске, да буде у духу хрватских народних идеала и да служи истини”.³⁸

После окончања НДХ, престаје рад на овој енциклопедији. За Ујевићеву *Хрвајску енциклопедију* сматра се да је „изравни претходник”³⁹ *Енциклопедије Југославије*. Зато нимало и не чуди избор тема⁴⁰ које су заступљене у *Југославици*, као и то што у њој не постоји одредница „НДХ”, а „усташе” су спорно представљене.⁴¹

Идејни творац Мирослав Крлежа за свог помоћника и најближег сарадника доводи управо Ујевића, коме ће бити омогућено не само да у миру настави свој енциклопедијски рад већ и да успостави темеље и организацију Лексикографског завода у Загребу.⁴²

Интересантно је да у предговору првог издања (1954–1964) *Поморске енциклопедије*, чији је Ујевић био главни уредник,

---

³⁷ Предавање одржано на загребачкој Радио станици 9. 4. 1940, објављено у часопису *Рејублика*, годиште LXVII, број 12, децембар 2011, 67–71.

³⁸ Исто.

³⁹ Трпимир Мацан, *Пољед у 50 година рада Лексикографског завода*, Радови ЛЗМК, књ. 10, Загреб 2001, 13.

⁴⁰ „У изради *Енциклопедије Југославије* спровођен је не само поступак систематског прећуткивања или искривљавања чињеница које се не уклапају у задате идеолошке оквире него је, временом, све очигледније постајало сазнање да је југословенска енциклопедистика послужила у сврхе пласмана политичких идеја усмерених ка дезинтеграцији српског државног, политичког и културног простора” (Предговор *Српској енциклопедији*, том I, књ. 1, Матица српска, Српска академија наука и уметности, Завод за уџбенике, Београд – Нови Сад 2010).

⁴¹ Уколико се ова одредница пажљиво прочита, наићи ће се на низ примера овог типа: „Тако усташе и нису ни у једном тренутку били друго до оруђе у рукама страних сила, најчешће њихов сервис за терористичке акције против Југославије. Декларирани циљ усташа – независна хрватска држава – претворио се одмах у своју пуну супротност – у негацију независности, у потчињавање и служење страним силама, једном ријечју у најдубљу националну издају.” Таквим деловима текста готово да се правда овај покрет... Илустрација за ову одредницу је „Усташки оглас о стријељању Жидова и комуниста, 1941”! (*Енциклопедија Југославије*, том 8, Србија–Ж, 439).

⁴² „Напокон, поступовник и приручник за енциклопедијски посао у Заводу написао је сам др. Ујевић” (Ј. Шентија, *Опћа енциклопедија у програму и биланци Завода*, Радови ЛЗМК, књ. 10, Загреб 2001, 20).

стоји: „Уједињењем и стварањем социјалистичке Југославије, која је Народноослободилачком борбом под Титовим барјацима вратила готово све своје обале, створени су сви предувјети за процват нашег поморства и за унапређење науке о поморству.” Већ у другом издању (1972–1989) ове исте енциклопедије записано је: „Поморска енциклопедија настоји обухватити свеукупно знање о феномену који пресудно одређује хрватски идентитет.”

И, као што је у Лексикографском заводу значајну лексикографску улогу имао човек са спорном политичком прошлошћу, тако је у изради Заводове *Војне енциклопедије* један од сарадника био и Фрањо Туђман, човек са спорном „политичком будућношћу”.

То су све значајне појединости које несумњиво говоре и о самом Лексикографском заводу и пројекту *Југославике*, али и о развоју хрватске националне енциклопедистике, који је нужно, под копреном југословенства, морао негативно да се одрази на развој српске енциклопедистике.⁴³

* * *

У биографској енциклопедистици рад Срба на *југословенским* енциклопедијама и Хрвата на *хрвајским* нешто је другачији. У Загребу је 1886. објављена књига *Гласовићи Хрваји протлих вјекова, 1889–1900. Албум заслужних Хрваја XIX стољећа*, а 1925. године објављен је биографски лексикон *Знаменићи и заслужни Хрваји ње помена вриједна лица у хрвајској повијести, од 925. до 1925. са прегледом повијести Хрвајске, Босне и Истре, хрвајске књижевности и развијка хрвајског језика, ње хрвајских владара, херцега, банова и бискуја, као уводом. „Са 9 засебних слика те 421. сликом у тексту”*.

Од давних издања Милићевићевог *Поменика знаменићих људи у српског народа новијега доба* (1888) и Гавриловићевог дела *Знаменићи Срби* (1903, 1904), Срби су, све до 1991. године,

---

⁴³ У прилог својервном националистичком континуитету у хрватској енциклопедистици говоре и наводи у предговору из „првога хрватскога националног лексикона у слободној хрватској држави”, двотомном хрватском лексикону (Наклада Лексикон д. о. о., Загреб 1996): „Хрватској се енциклопедици тако често догађало да је градила туђу памет, а затомљивала властите потребе и знања, па каткад и нека од властитих повијесних сјећања.” Осим што овде хрватско уредништво показује да не заборавља своју лексикографску традицију, за коју сматра да су други народи од ње имали веће користи, не изостављају да помену и своје унутарнационално заједништво, односно да је идеја покретања *Хрвајског лексикона*, иако је реч о различитом издавачу, у спрези с радом на *Хрвајској енциклопедији*.

када је изашло прво издање *Ко је ко у Србији*⁴⁴, објављивали *Ко је ко у Краљевини СХС*. (1926⁴⁵) и *Ко је ко у Југославији* (1928,⁴⁶ 1957.⁴⁷ и 1970⁴⁸). Амбициозан пројект под истим називом (*Ко је ко у Југославији*) започет је 1968. године првим томом *Лекари*.⁴⁹ Годину дана по изласку трећег⁵⁰ издања *Ко је ко у Србији*, 1997. године у Хрватској је објављен биографски лексикон *Ко је ко у НДХ 1941–1945*.

Осим првог из 1926. године, радног, пробног, који је изашао као део *Годишњака* који се штампао на ћирилици, сви лексикони *Ко је ко* (и „у Југославији” и „у Србији”) излазили су штампани латиницом.

Ипак, о извесном помаку у Србији на овом пољу говори недавно објављивање лексикона *Српски Who is who*,⁵¹ који је штампан ћирилицом.

Независно један од другог, и зато коначно заиста равноправно, појављују се у Хрватској *Хрвајски биографски лексикон*⁵² а у Србији *Српски биографски речник*.⁵³ Оба пројекта су и даље у току.

Лексикон њисаца Југославије, рађен у Матици српској у Новом Саду а излазио је 1972, 1979, 1987. и 1997. године, значајан је прилог теми о српском приступу општем и националном у енциклопедистици. У избору књижевника по критеријуму *југословенско* огледају се разноврсни проблеми. Наиме, испоставило се

⁴⁴ У издању „Библиофона”, Београд 1991.

⁴⁵ Објављено у *Годишњаку Краљевине СХС*, Глава XVI, 442–49, ћирилицом.

⁴⁶ „Југословенски годишњак”, Београд у сарадњи с „Новом Европом”, Загреб 1928, 2. издање, штампала такође „Типографија” д. д. Загреб. Ово издање је штампано латиницом, а у предговору напоменуто: „Идуће издање ове књиге изаћи ће, поправљено, ћирилицом, чим се наклада овог издања... распрода...”. То се издање никад није појавило.

⁴⁷ Издање новинско издавачког предузећа УНС „Седме силе”, штампано је у Љубљани.

⁴⁸ У издању новинско издавачког предузећа „Хронометар”, штампано је у Чаковцу у Хрватској.

⁴⁹ Издавачи су били Савез лекарских друштава Југославије и НИП Експорт Прес, Београд. Пројект је био замишљен тако да се укључе биографије истакнутијих људи тога времена у томовима према професијама. У предговору се наводи да се редакција одлучила за тотални критеријум: „да друштву презентира укупно стање стручних и научних кадрова у професијама изузетно важним за јавност”.

⁵⁰ 1996.

⁵¹ Издавач Завод за уџбенике, Београд 2013.

⁵² Започет пред почетак осамдесетих година 20. века.

⁵³ Управни одбор Матице српске на седници 1972. године прихватио је иницијативу за овај пројект. Писање биографија је започело 1994. године, а први том је изашао 2004. године и од тад континуирано излази.

да пројект дуже траје од државе којом је критеријумски одређен. Изашао је четврти том, шест година након распада државе, а радио се у жеку жестоког српско-хрватског рата. *Грађа за лексикон њисаца Југославије* (слово О), по истом југословенском критеријуму, објављена је 2010. године.⁵⁴ А у припреми су још две свеске такве грађе (слово П). У међувремену је сачињен и Азбучник *Лексикона њисаца српске књижевности*.

О вредности *Лексикона њисаца Југославије* говори и то што неки хрватски аутори⁵⁵ сматрају да је део из књижевности *Хрвајског биографског лексикона* у извесној мери плагијат *Лексикона њисаца Југославије*. Други⁵⁶ покушавају да овај став оборе истицањем тога да су ови лексикони „битно различитих концепција”, што је недовољно за било какво доказивање да су текстови аутора из *Хрвајског биографског лексикона* аутентични. Хрватски енциклопедисти, навикли да користе базе стечене за време Југославије, изгледа да су такође користили и ову грађу...

Донекле постигнута равнотежа у погледу пројеката биографске енциклопедистике јавља се зато што је у њој далеко једноставније избећи замке општег и лакше је држати се националног, уколико је то примарни критеријум у изради енциклопедијског пројекта. Могуће да је отуд и стално присутна опасност да националне енциклопедије имају далеко више биографских него тематских одредница.

ЕНЦИКЛОПЕДИСТИЧКА НЕЗАВИСНОСТ

Занимљив је, међутим, обрт када је реч о *јосебним енциклопедијама*, односно енциклопедијама појединих области или наука.

План за објављивање *Енциклопедије Југославије*, врло брзо по оснивању Лексикографског завода, амбициозно је проширен и на објављивање *Поморске* и *Ојће*, после чега ће следити низ енциклопедија за појединачне области, као што су *Медицинска*,

---

⁵⁴ Изашла је *Грађа за Лексикон* а не *Лексикон* зато што у новонасталим државама на простору бивше Југославије није прихваћен позив за сарадњу на тим пословима.

⁵⁵ Слободан Просперов Новак, „Глобус”, бр. 487 (7. април 2000), 70–71.

⁵⁶ Н. Лучић, Б. Крагић, *Поредбена анализа изабраних најџукица у ХБЛ и ЛПЈ*, Радови ЈЗМК, књ. 10, Загреб 2001, 143–146. У овом чланку аутори наводе: „Новаков суд о оба лексикона: ЛПЈ је, све у свему, врло добар. ХБЛ је пак, барем у дијелу који обрађује биографије старијих дубровачких писаца, обичан плагијат првога”, као и то да су у овом смислу „најпроблематичније: све биографије које је за ЛПЈ писао Мирослав Пантић, а обрађене су у ХБЛ. Таквих је укупно 79.”

Музичка, Енциклопедија ликовних уметности... а томе је прикључен и пројект за израду библиографија чланака, расправа и књижевних прилога у целокупној југословенској периодици...

Поморска енциклопедија, којом се Лексикографски завод дичи, пројект је који је преузет од Јадранског института Академије.⁵⁷ Информативан текст о овом давном пројекту налази се данас на сајту Лексикографског завода. Али, то је и пројект о коме је у Србији обавештен свако ко је за енциклопедистику иоле заинтересован.

Међутим, о двотомној *Великој медицинској енциклопедији за народ* чији је уредник чувени српски лекар али и значајан српски лексикограф Александар Ђ. Костић готово да се и не зна.⁵⁸ Ово двотомно капитално дело из медицине објавила је 1937. године Народна просвета у Београду. Дело је објављено на ћирилици, богато је илустровано,⁵⁹ уз поједине прилоге у боји, и потписано иницијалима многобројних аутора.

Још је мање позната *Илустрована Војна енциклопедија*, коју је 1936. године покренуо уредник Боривоје М. Срећковић, пешадијски пуковник у пензији а у уређивачком одбору су били „официри свих родова оружја и струка”. После његове смрти овај пројект је наставио његов син, новинар и издавач Мирко Б. Срећковић, који је 1939. године успео да у београдском издавачком предузећу „Зенит” објави први том (од А до И) ове енциклопедије.

Као прилог српској енциклопедистици посебних дисциплина, значајан је и тротомни *Полициски речник*, за који је аутор Душан Ђ. Алимпић⁶⁰ двадесет година прикупљао грађу, а коју је 1924. (Књ. 1, А–Е), 1925. (Књ. 2, Ж–Љ) и 1927. (Књ. 3, М–Ш) објавио познати издавач „Геца Кон”.

У вези с „посебном енциклопедистиком” важно је поменути и готово заборављени *Полицички речник* Владимира Јовановића који је излазио почетком осамдесетих година деветнаестог века.⁶¹

---

⁵⁷ М. Шваб, *Из њовијести хрвајске енциклопедике – Хрвајска енциклопедија*, Радови ЛЗМК, књ. 1, 83.

⁵⁸ Више се зна о његовим каснијим лексикографским активностима, као што су рад на вишејезичком *Медицинском речнику* (аутор), *Медицинском лексикону* (главни уредник) и *Медицинској енциклопедији* Лексикографског завода (сарадник); у библиографији његових радова (*Живот и дело српских научника*, 9, САНУ, Београд 2004), ово дело се не помиње, али се наводи у *Српском биографском речнику* 5, Матица српска, Нови Сад 2011, 261).

⁵⁹ „Таблице у боји израдио је г. Самојлов” стоји на Списку сарадника у 1. и 2. свесци *Медицинске енциклопедије*.

⁶⁰ Душан Ђ. Алимпић је истовремено био и један од многобројних аутора Станојевићеве *Народне енциклопедије* која је објављивана у истом периоду кад и *Полициски речник*.

⁶¹ *Свеска А* изашла је у издању Уједињене омладине српске, 1870. године

Имајући све то у виду, интересантно је да се у Лексикографском заводу избегавало објављивање енциклопедија и лексикона из друштвених наука. На ово питање указује хрватски аутор: „зашто у Хрватској нема ниједне енциклопедије с подручја друштвених знаности”, који то објашњава Крлежином одбојношћу према праву и правницима, али и према друштвеним наукама уопште. Исти аутор наводи и да су „до 1990. унутар истих опћих идеолошко-политичких увјета, у срединама које нису имале боље стање у друштвеним знаностима а ни развијенију лексикографску традицију, објављене енциклопедије и лексикони из свих наведених знаности (нпр. београдска Савремена администрација објавила је неколико енциклопедија и лексикона: *Политичку, Економску* и *Правну* енциклопедију, те *Социолошки, Политички* и *Правни* лексикон)”.⁶²

* * *

И поред тога што им је за време Југославије омогућено стварање правог *националног блага*, Хрвати су ипак остали незадовољни⁶³ степеном заступљености националног. Иако данашњи Лексикографски завод „Мирослав Крлежа” на свом сајту *Енциклопедију Југославије* представља као део свог континуираног рада на овом пољу, Хрвати су сматрали да она није била довољно национална. Тако је деведесетих година прошлог века, по избијању грађанског рата, у загребачком лексикографском заводу, у оквиру организованог уништавања књига, названог касније књигоцидом, млевењем уништено око 40.000 примерака књига *Југославике* из загребачког Лексикографског завода⁶⁴...

у Новом Саду, *Свеска Б и В* 1872. и *Свеска Г, Д и Ђ* 1873. године у издању главне књижаре српске Ј. Д. Лазаревић, у Београду.

⁶² С. Равлић, *Лексикографски завод, Крлежа и друштвене знаности*, Радови ЛЗМК, књ. 10, Загреб, 2001, 35. и 37.

⁶³ „Више него оскудан избор у Станојевићевој *Енциклопедији СХС* који и такав није цјелокупан с обзиром на уврштене Хрвате, преузет у прво издање *Енциклопедије Југославије*” (М. Шваб, *Из историје хрватске енциклопедије – Хрватска енциклопедија*, Радови ЛЗМК, књ. 1, 82).

⁶⁴ Ауторство појма књигоцид у својој књизи *Књигоцид. Уништавање књига у Хрватској 1990-их* Анте Лешаја приписује *Ферал Трибуну*, „новини која је о томе највише и најуспјешније писала”. Тада је уништено 2,8 милиона књига што је чинило 14 посто укупног књижног фонда Хрватске. У новинским чланцима поводом промоције Лешајине књиге, осим уништавања *Енциклопедије Југославије* из Лексикографског завода „Мирослав Крлежа” наводи се и: „Уништаване су књиге српских аутора, без обзира гдје су они живјели, затим посебно аутора из Србије, па књиге писане ћирилицом и еквицом, али исто тако и сви наслови који идеолошки и национално нису били ‘на линији’, а до данас нитко није одговарао за овај књигоцид.”

Ипак, јасно је због чега хрватски аутори који се баве овом облашћу истичу да Лексикографски завод представља континуитет у раду хрватске енциклопедистике. И као што је *Оића енциклопедија* преображена *Енциклопедија Лексикографског завода*, а рад на овој се заснивао на грађи *Енциклопедије Југославије*, тако се и *Енциклопедија Југославије* показала као највише хрватска, мање југословенска, а најмање – српска енциклопедија.

ПИТАЊА И МОГУЋИ ОДГОВОРИ

Југословенски лексикографски завод у Загребу требало би да буде заједничка духовна и материјална имовина Срба и Хрвата, а не само Хрвата, те би се могло поставити и питање расподеле наследства... Пошто није тако, јер су под окриљем Југославенског завода настајале енциклопедије значајне тада, још значајније касније, за хрватску културу и хрватско духовно наслеђе⁶⁵, не чуди што је имовина овог завода припала само и једино Хрватској. Иако за време Југославије вероватно ниједна институција културе у толикој мери није била финансирана из свих република и покрајина као што је то био Југословенски лексикографски завод у Загребу, Хрватска га је присвојила само једноставном променом назива.

С друге стране, Хрвати – и поред теорије и историје енциклопедија, немају, у правом смислу те речи, националну енциклопедију те су општу назвали хрватском – из чега се може закључити да је ЕЈ у највећој мери хрватска национална енциклопедија.⁶⁶

Иако многи интелектуалци у Србији радо потенцирају хрватску енциклопедистику као развијенију, и истичу је на рачун

---

⁶⁵ „У договору с Брозом Крлежа у то доба подузима и низ културних акција усмјерених на презентирање Југославије у свијету (нпр. Изложба југославенског средњовјековног сликарства и пластике у Паризу 1950), односно на конституирању нове културне парадигме (утемељење Лексикографског завода Федеративне Народне Републике Југославије)”. А да је Крлежа уочио важност културне парадигме (што ће се касније показати круцијалним за његов народ) говори и следеће: „Већ 1948. Крлежа је много времена проводио у Брозову друштву, а у разговорима с Ченгићем на више мјеста спомиње и како се у току 1949. и 1950. практично био преселио у Београд те му је и нађен стан у Ужичкој улици како би био ближе Титу.” (Велимир Висковић, *Крлежини ауторски прилози у енциклопедијама*, Радови ЛЗМК, књ. 5, Загреб 1996, 108–109).

⁶⁶ „Преношење искустава с рада на Хрватској енциклопедији можда је најучљивије у следећој појави. Бројеви су неумољиви. Абецедариј Хрватске енциклопедије има око 60 000 натукница или појмова. Опћа енциклопедија ЛЗ I. издање 51 254 (7 свезака), III. издање 49 038 (8 свезака), ЕЈ око 19 580. Бројеви су сувише блиски а да не уочимо да је ту подлога у 85% абецедарија хрватске енциклопедије...” М. Шваб, *Из повијести хрватске енциклопедике – Хрватска енциклопедија*, Радови ЛЗМК, књ. 1, 83.

српске, и поред несрећних околности које су српску културу задесиле, они никако да се запитају зашто је Лексикографски завод, иако заједнички, створен са седиштем у Загребу, и зашто се управо тамо „равноправно” улагао⁶⁷ новац „југословенских народа и народности”, зашто су се баш тамо доносиле одлуке о основама пројекта, о начину израде и члановима редакције...

Све би то вероватно била само реторичка питања, као што би било и питање зашто је Мирослав Крлежа, главни и одговорни уредник Лексикографског завода, од главног одлучујућег⁶⁸ имао дозволу и потпуну слободу да креира енциклопедистичку политику. Стога није нимало необично што одредница „Броз, Јосип Тито” у *Крлежијани* заузима значајно место, нарочито ако се има у виду да је одредница с овим називом једна од ретких одредница које су Крлежино ауторско дело.⁶⁹ У овом свом ауторском раду, Крлежа заобилази и основна енциклопедистичка правила и „апологетском стилизацијом исказа придонеси изградњи Титова култа”.⁷⁰

У ту енциклопедистичку политику спадао је и избор сарадника те је Крлежи било допуштено да бира стручњаке с усташком

---

⁶⁷ У Каталогу *Енциклопедијска издања Лексикографског завода ФНРЈ* из 1953. године наводи се да је формирана и штампарија: „Да би издања Лексикографског завода била и технички на висини, народне су власти омогућиле Заводу да набави потпуно нову тискарну са свим одјелима...” Оснивање штампарије указује на то да су амбиције овог завода већ од самог оснивања биле велике, што је изискивало значајна улагања која не би могла да се покрију из средстава само једне републике; сасвим је вероватно да је то и главни разлог због кога Лексикографски завод није од самог почетка био искључиво хрватски.

⁶⁸ „М. Крлежа је у потписнику лиценце Ј. Б. Т. имао особног пријатеља, али и мецену. Без тог пријатељства и меценства Завода вјероватно не би ни било, бар не у Загребу.” Ј. Шентија, *Опћа енциклопедија у програму и биланци Завода*, Радови ЛЗМК, књ. 10, Загреб 2001, 20.

⁶⁹ „Као главни уредник *Енциклопедије Југославије* Мирослав Крлежа је написао укупно око 5.000 ауторских картица редакторских коментара уз чланке... познатих под називом *marginalia lexicographica*... Међутим, сам се Крлежа врло ретко појављивао као аутор енциклопедијских чланака.” Реч је о пет ауторских чланака. „Пишући тај чланак он ’одрађује’ свој особни дуг Титу, а испуњава и обвезу директора капиталне државне институције према Председнику.” (Велимир Висковић, *Крлежини ауторски прилози у енциклопедијама*, Радови ЛЗМК, књ. 5, Загреб 1996, 105. и 110).

⁷⁰ „У погледу овог чланка Крлежа је осјетио потребу да одустане од енциклопедичких конвенција и поентира чланак додатним синтетским судовима како би посебно нагласио Титову важност за повијест југославенских народа. Али, умјесто кратке ефектне поенте која би могла прегнантно изразити бит Титове повијесне улоге, Крлежа у чак стотињак енциклопедичких редака рекапитулира Титову биографију супституирајући дотад мјестимице патетичан, али ипак у бити рационалан, енциклопедички функционални стил емфатично-апологетским изразом, који карактеризира презасићеност хиперболичним атрибуцијама и јаким метафорама, те афективност неуобичајена у енциклопедичком дискурсу.” (Велимир Висковић, *Крлежини ауторски прилози у енциклопедијама*, Радови ЛЗМК, књ. 5, Загреб 1996, 112. и 113).

прошлошћу. За Крлежу најзначајнији на листи изабраних био је управник Хрватског издавачког библиографског завода 1941–1945. године, Мате Ујевић, који је, по завршетку рата, само годину дана био без посла, јер је убрзо, поставши помоћник Лексикографског завода ФНРЈ, имао одлучујућу улогу и у стварању *Енциклопедије Југославије*.

Гледајући развојни ток и садашње резултате загребачког Лексикографског завода, сасвим је јасно и неоспорно колико је ова научно-културна институција значајна за хрватску нацију, а колико готово никаквог трага није оставила у српској националној култури... „Тај пројекат је био важан за хрватски национални идентитет и растварање ’видовданског југославенства’”.⁷¹

Поставља се, међутим, нимало реторичко питање, каква је била улога српских интелектуалаца у развоју ове институције и у стварању њених енциклопедија. Као и то шта је с искуствима интелектуалаца из српске редакције која је тад радила за Југославенски лексикографски завод?

Оно што је сигурно је то да би та њихова искуства, бар она до којих се може доћи, морала да се искористе, између осталог, и за превредновање неких досадашњих вредности. Од њих се, међутим, до сада, осим нешто мало полемичких чланака по новинама, готово никакав глас није ни чуо.

Трајање и успон Лексикографског завода у Загребу контрастно истиче недостатак ове врсте институција у српској науци и култури.

Код неких других народа енциклопедистика је институционално довољно утемељена те се не сматра да о томе има потребе и говорити, а камоли писати. У Србији се, напротив, упорно избегава и расправа на ту тему.

Помињање Лексикографског завода, као и поређење општег и националног у српској и хрватској енциклопедистици било би сасвим излишно да до пре двадесетак година а деценијама раније – ова енциклопедистика није третирана као – *заједничка* (југословенска).

Заједничка, прво самим наметањем заједничке државе, затим заједничким формирањем заједничког Завода, који је основан заједничким Уставом заједничке државе и потом и финансиран из заједничког буџета.

Као заједнички се наметнуо и концепт заједничке енциклопедије...

---

⁷¹ С. Равлић, *Лексикографски завод, Крлежа и друшћивене знаности*, Радови ЛЗМК, књ. 10, Загреб 2001, 41.

И овде је потребно то заједничко уочити, раздвојити, да би се у српској енциклопедистици коначно изнова кренуло, да би се размотрило и сабрало претходно урађено, да би се на прави начин одало поштовање готово још увек анонимним српским енциклопедистима (у Србији је и даље Крлежа а не Станојевић асоцијација на енциклопедисте и симбол лексикографије).

Хронолошки посматрано, сасвим је могуће да је управо Станојевић, као први који је реализовао пројект, који је пре њега више пута започет, послужио као енциклопедистички узор, посредством Ујевића, Крлежи.⁷² Идеје и модели за израду енциклопедија постојале су и пре Станојевићеве *Народне енциклопедије*, али је ово ипак први пројект који је успешно, и то за кратко време, реализован. Крлежа је ангажовао Ујевића пре свега због његовог лексикографског искуства, али је једини тада савремени узор и модел који је Ујевић могао имати кад је започињао рад био управо Станојевићев, што хрватски енциклопедисти никако не желе да признају.⁷³

Јер, да им резултати Станојевићевог енциклопедистичког поступка нису били узор да ли би их и Ујевић и Крлежа у толикој мери игнорисали? Као допринос хрватском игнорисању Станојевићеве *Народне енциклопедије*, Игор Гостл у свом чланку *Од глагољских луцидарија до „Хрвајске енциклопедије”* у кратком али готово исцрпном прегледу „хрватских енциклопедија”, где залази дубоко у прошлост, сасвим изоставља ову енциклопедију где је „хрватско” део назива.

Из отворене нетрпељивости⁷⁴ коју Крлежа исказује сваки пут када изговара Станојевићево име, може се читати да је Крлежин енциклопедизам само својеврсни антипод Станојевићевом. И, да парадокс буде већи, Крлежин антагонизам можда не би био

---

⁷² Једна од посредних веза би могла бити и та што је Вера Стојић, секретар *Народне енциклопедије Срба, Хрвајца и Словенаца*, била и сарадник српске редакције првог издања *Енциклопедије Југославије*.

⁷³ „Група професора с класичне надбискупске гимназије, из чијих је редова дошао и главни уредник Хрватске енциклопедије Мате Ујевић... није имала, осим рада на Минервину једносвешчаном лексикону, других искустава рада на абедарију вишесвешчане опће енциклопедије каква је по типу Хрватска енциклопедија...” (Младен Шваб, *Из њовијесити хрвајске енциклопедике – Хрвајска енциклопедија*, Радови ЛЗМК, књ. 1, Загреб 1991, 80).

⁷⁴ На пример, у књизи *99 варијација* (XX век, НИП Дуга, 1972, 57), Мирослав Крлежа, себи својственим цинизмом који се граничи с вређањем, пише: „У случају Ђоровића, Станојевића... ради се још увијек о партикуларизмима грчко-латинским на најбаналнијој клерикалној бази. Јужнословјенска Енциклопедија, која то хоће да буде, треба да је негација свих малограђанских и реакционарних лајтмотива ове паланке духа, негација ових самозагупљујућих узајамних негација, које се трајно инспирирају прије свега незнањем, а затим свијесним извртањем истине!”.

толиког степена да је Станојевићева енциклопедија била једино и само *српска*.

Могуће да основу овој противречности чини различитост у приступу енциклопедистици: из Станојевићевог става⁷⁵ види се колико је труда и пожртвованости потребно уложити у рад који ће, ма какав резултат изродио, наићи на оштру критику јавности, док је у Крлежином случају његов став био надмен, арбитран а оснажен јаком институционализованом подршком партијске државе.

НУЖНОСТ РЕДЕФИНИСАЊА СРПСКЕ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКЕ

Српске енциклопедисте чека задатак – који срећни енциклопедисти других народа нису имали – редефинисање националног енциклопедистичког искуства.

Потреба за редефинисањем намеће се и самим тим што је деценијама једна енциклопедија важила као национална, а под нацијом је у ствари подразумеван конгломерат међусобно неусаглашених нација, дакле, била је вишенационална. „*Енциклопедија Југославије* је пример такве 'чисте' националне енциклопедије, иако није посвећена само једној нацији већ свим нацијама и деловима околних нација које живе у југославенској државној заједници.”⁷⁶ Ово одређење је исправно ако се југословенска националност узме за реалну. Проблем је, међутим, у томе што је у тој југословенској нацији српска националност била дубоко потискивана, чак негирана.

Наведене тезе из историје енциклопедистике могу послужити као добар основ за сабирање искустава, која се, чак и ако су лоша, могу преокренути у своју супротност. Јер, управо овај околни пут може бити предност српске енциклопедистике, ако се израда на *ојцићем*, *шћућем* и *заједничком* схвати као корисно искуство за разјашњавање рада на *националном*.

За сада, код нас су се тим поводом објављивале углавном полемике и прикази, већином у вези с *Енциклопедијом Југославије*, али у последње време и у вези с недавно објављеним српским енциклопедијама.

---

⁷⁵ Станојевић у поговору *Народној енциклопедији* пише: „За тај посао требало је имати само добре воље, такта и јаке нерве”, као и „Све што је добро у Н. Е. заслуга је њених сарадника. За све што у њој не ваља и за све недостатке *носим ја једини и шћо шћу одговорности у сваком погледу.*”

⁷⁶ Томислав Кетиг, *Дилеме сувремене националне енциклопедије*, Радови ЛЗМК, књ. 1, Загреб 1991, 73.

И, можда је управо сада, када се, и поред многих препрека, започело с објављивањем српских енциклопедија (*Енциклопедије српског народа*,⁷⁷ 2008, као и 1. и 2. књиге I тома *Српске енциклопедије*, 2010. и 2011. и II тома 2013. године), право време за иницирање расправе, а зашто да не, и деловања на ову тему. Овим пројектима значајно је допринео Закон о Српској енциклопедији.⁷⁸

Можда је сада (крајње) време да се прикупе, обраде и сумирају досадашња истраживања, разматрања, полемике из ове области, као и да се сведу искуства о томе шта је све та врста рада подразумевала.

Да би се даљи рад учинио квалитетнијим, неопходно је да се прегледа, увиди и сагледа до сада урађено на овом подручју. Да се сведе и учини темељем за даљи рад у овој области, да се евидентира стање и напишу места где се чува (ако се чува?!) грађа неколицине српских енциклопедија. Хрватски лексикографи су сачували и успутне белешке и коментаре (тзв. маргиналије) главног уредника и редактора, и од тога сачинили стручну литературу, а од грађе из многих фаза српских редакција не зна се да ли је ишта остало, да ли ју је сачувао неко од појединаца, или је као грађа неких других енциклопедија насталих у Србији у неповрат нестала с гашењем институција где су се оне стварале.⁷⁹

Све то би омогућило и да се утврде даљи кораци за процес израде, стандарди и правила, те да се будући енциклопедијски рад олакша и учини ефикаснијим.

ОЧЕКИВАЊА ОД СРПСКЕ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКЕ И ЊЕНИ МОГУЋИ ЗАДАЦИ

У Србији се упорно занемарују бројне улоге енциклопедистике а пре свега њен национални значај. Многи интелектуалци

---

⁷⁷ Ова енциклопедија је званично нападана или игнорисана (осим првих јавних реакција и примедби, редакцији ове енциклопедије ретко су стизали предлози за исправке и ажурирања), али ипак значајно коришћена. Један од показатеља је и велики број њених аутора који су и аутори *Српске енциклопедије*.

⁷⁸ Закон је донет 2005. године, и то је први пут да је у потпуности (концепцијски, организационо и финансијски) регулисан рад на српској националној енциклопедији. Нацрт овог закона урађен је још деведесетих година двадесетог века, тада је започет рад и на азбучнику, али је стицајем околности, до доношења Закона све на томе (петнаестак година) и остало.

⁷⁹ Примера ради, грађа *Мале просветине енциклопедије* је уништена након што је „Просвета“ приватизована, постоје само скениране стране штампаног издања. С грађом стручних енциклопедија које је својевремено објављивала „Савремена администрација“ и не зна се шта је било. Своју енциклопедијску грађу најсавесније и најорганизованије чува Лексикографско одељење Матице српске.

сматрају да се разумеју у енциклопедистику, али када се помене неко лексикографско дело, наићи ће се на доста оних који ће мудро одмахивати главом, сврставајући себе у лексикографске znalце, мада често и не увиђају односе између лексикографије и енциклопедистике...

Као приказ обухватности знања, када је реч о одређеној нацији, енциклопедија има специфичну улогу. Јер, осим што су досадашњи резултати, било какви да су, истовремено и нова база података, енциклопедијски резултати треба да представљају и приказ стања наука у одређеном друштву у неком тренутку, тиме она треба да буде и одраз актуелног стања науке, уметности и културе уопште.

А тренутно стање енциклопедистике у Србији указује и на много већи проблем – на истраживачку тромост у неким наукама.⁸⁰ Многа су научна подручја неистражена, те енциклопедистика често мора да се бави и том врстом истраживања. Тако ће, можда, енциклопедистика посредно науци вратити њене основне вредности – *исстраживачки и проналазачки дух*.

Она је та која може обновити и питања *терминологије* појединих наука, јер преводи са страних језика доводе до тешко исправљивих грешака које могу остати трајне.

Енциклопедија је уједно и *попис* наука, њихових проблема, значајних личности, као и аутора, односно истраживача одређених дисциплина.

Обнављањем *енциклопедистичке културе* у Србији наметнула би се и одговорност свакој дисциплини понаособ – да схвати да је она сама део интегралног националног и ширег знања и да њен развој подразумева и њено уклапање у националну енциклопедистику.

Карактеристика енциклопедија је да пружају обавештење о укупности духовног наслеђа, али оне представљају и основу за развој националне културе.

А значајне би биле енциклопедије или бар лексикони појединачних наука (посебно српске) медицине, економије, пољопривреде...

Драгоцене би биле и биографије научника и прикази њиховог доприноса конкретној науци у одређеном народу... а, што да не, и енциклопедије значајних личности српске културе, попут Тесле, Миланковића, Пупина или Андрића и Црњанског.

---

⁸⁰ У преносном смислу, могло би се рећи да енциклопедистика представља анамнезу и, као таква, отвара пут за дијагностику стања у коме се одређена област налази, што је, као што је познато, значајно за прописивање одговарајуће терапије.

Један од задатака систематизације могао би бити и увид у започете пројекте који нису реализовани а који би то, уз мало труда и подршку државе, могли бити. Тако, на пример, давно су започети али и застали пројекти, као што су, на пример, *Енциклопедије Српског народног позоришта* или *Речника ликовних појмова*.

Енциклопедистика и рад на енциклопедијама пре свега је одговорност интелектуалне елите.

Да ли је могуће да ће културни посленици (научници, професори, институтски радници) дозволити да максимум њихове сабраности око националних пројеката буду искључиво и једино – зборници?!

Српска култура вапи за *институционализованим* центром енциклопедистике. Та би институција могла бити тако осмишљена да се, уз коришћење предности савремених технологија, може просторно сместити на више места. Таква умреженост морала би да подразумева и јасну, јединствену националну концепцију.

У сваком случају, време је да се мобилишу сви они који су спремни да се у енциклопедистици покажу и докажу. А, несумњиво је да ће се за сваког ко је заиста заинтересован посла наћи...

Српску енциклопедистику чека сумирање претходних резултата, озбиљне теоријске и практичне анализе досадашњих домаћих енциклопедија и лексикона али и оваквих подухвата код околних народа, подсећање на давно заборављене енциклопедисте, као и указивање одговарајућих почести савременицима заслужним за ову област, утврђивање старих и успостављање нових стандарда, национализовање ове области, стварање енциклопедија и лексикона биографских и тематских засебних области, пре свега националних... Све то, наравно, у склопу је обнове и развијања давно заборављене енциклопедистичке културе без које не може бити ни развоја националне културе.